

H. J. Pieterse Huldeblyk aan Elize Botha

H. J. Pieterse het Elize Botha opgevolg as hoofredakteur van *Tydskrif vir Letterkunde* (1992–2002).

Hy is tans direkteur van die Eenheid vir Kreatiewe Skryfkuns, Universiteit van Pretoria, Pretoria.

My eerste kennismaking met Elize Botha was gedurende die tweede semester van my derde jaar aan die Universiteit van Pretoria, 1982. Professor Botha het Afrikaanse prosa gedoseer en ek was baie nuuskierig om hierdie dosent te ontmoet, iemand van wie ek reeds baie gehoor het en met wie se tekste soos *Afrikaanse essayiste* en *Oor die Afrikaanse prosa en ander opstelle* ek in my tweede jaar kennis gemaak het.

Nieteenstaande 'n swaar verkoue, het prof. Elize vol kwinkslae die program vir die semester uitgelê. Die fokus was op Hennie Aucamp (van wie sy 'n keur uit sy verhale saamgestel het – *In een kraal*) en Etienne Leroux. Sy het vertel hoe “onbesoedel” en onbevooroordeeld haar eerste lesing in 1962 van *Sewe dae by die Silbersteins* was – 'n seminale teks waarna sy telkens sou terugkeer in artikels, lesings en praatjies. *Sewe dae*, het sy vertel, het sy eerstens as liefdesverhaal gelees, sonder die “bykennis” wat later deur verskeie literatore uitgelig is. En daardie eerste lees het vir haar gewerk.

Alhoewel sy deeglik kennis geneem het van literêr-teoretiese ontwikkelings en insigte, plaaslik en internasionaal, het Elize Botha se fokus in die eerste plek op die “close reading” van tekste self geval. Van die aspekte van haar laaste lesingreeks aan UP wat my bybly (kort daarna het sy 'n volle professoraat aan Unisa aanvaar), was haar ongelooflik breë verwysingsveld en die vermoë om verbande tussen hedendaagse en ouer tekste – van S.J. du Toit, Van Melle, Van den Heever, M.E.R., Van Bruggen, ens. – aan te stip. In 1983 het prof. Elize ons honneursklas kom toespreek oor *Onse Hymie*. Dit was, soos gewoonlik, 'n insigryke lesing, en haar besonderse vriendskap met Leroux het ook duidelik na vore gekom.

In 1986 is ek aangestel in die Departement Afrikaans, Unisa, en daar het ek die voorreg gehad om 'n kollega van prof. Elize te wees tot 1995. In 1986 is ek deur Piet Roodt en prof. Elize genader om op die skakelredaksie van *Tydskrif vir Letterkunde* te dien. My taak was om gedigte te “werf” en te keur. Die proses om 'n uitgawe saam te stel het in Piet of prof. Elize se huis plaasgevind en ek het net aangename herinnerings aan vele middae om die tafel in prof. Elize se huis.

Aan die begin van die negentigerjare het *Tydskrif* se werk al hoe meer my en Piet s'n geword. Toe prof. Elize aandui dat sy nie meer kans sien om as redakteur op te tree nie, het die redaksie besluit om my as redakteur aan te stel, 'n pos wat ek

van 1992 tot 2002 hanteer het. Ek het *Tydskrif* op 'n hoogtepunt oorgeneem, 'n punt wat deur prof. Elize (en natuurlik Piet Roodt) geskep is oor baie jare heen.

In die Departement Afrikaans, Unisa, was prof. Elize net 'n vreugde as kollega. Tussen al die politiekery van die universiteit deur het sy nooit sinies of negatief geraak nie en het altyd krisisse met humor hanteer. Alhoewel haar aanstelling by Unisa eintlik op nagraadse vlak gerig was, het die skommeling in die departement op 'n stadium daartoe gelei dat sy ook Praktiese Afrikaans – almal se nasienagmerrie – moes hanteer. Ook dit het sy met 'n glimlag gedoen. Ek dink nie Unisa het ooit haar simboliese waarde vir die breë gemeenskap werklik besef nie (deesdae sal dit onder die noemer van “Gemeenskapsdiens” of “Akademiese burgerskap” val). Jaareindfunksies was 'n verdere plesier saam met prof. Elize. Na die funksie sou “black velvet” (sjampanje en Guinness) in haar kantoor bedien word. In 1995 tree sy af en word later aangestel as emeritus-professor in die departement, 'n pos wat sy ook met uitstekende lesings gevul het.

Deur die jare het ek gereeld by die Bothas aan huis gekom. Daar was die jaarlikse vergadering met trustees van die Dagbreek-Trust wat *Tydskrif* jare lank gefinansier het. Wanneer dinge te styf raak, sou prof. Elize verneem wie ietsie wil “gebruik” en dan het dinge gewoonlik makliker geloop, soms met “Mother’s Demise” of “Who Killed Auntie?” (jenewer en tonikum) byderhand. Dan was daar ook 'n paar heerlike Saterdagmiddag-gesprekke en –etes met haar en haar man.

As ek en Piet Roodt of Joan Hambidge daar gekuier het, is daar altyd gesels oor die jongste boeke, literêre tendense en strominge en ek was telkens beïndruk met haar belesenheid, haar versigtige en oorwoë formulering van menings en haar wyse waarskuwings om nie jou tyd te vermors met politieke-ideologiese eendags-vlieë nie.

Tydens hospitaalbesoeke in 2006 en 2007 het ek prof. Elize telkens in 'n vrolike luim aangetref. “Daar is nog skop in hierdie tante oor!” sou sy sê, ook toe ek en Joan haar besoek het in Julie 2007. Dit was die laaste keer wat ek haar gesien het.

Daar sal in ander huldeblyke melding wees van die talle “eerstes” wat Elize Botha behaal het – Voorsitter van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Kanselier van die Universiteit van Stellenbosch, ens. Ek het haar in die eerste en laaste instansie as dosent en mentor leer ken en later as goeie vriendin oor 'n tydperk van 25 jaar. Haar titels en ampte het haar (en my) nooit gepla nie en ek sal haar altyd onthou as warm, skerpsinnige mens, nederig, vol humor, met 'n wye belesenheid en diep wysheid.

Pretoria

Desember 2007

Hans Ester Met Elisabeth Eybers (1915–2007)
is een fenomenale dichteres
heengegaan

Hans Ester (geb. in Utrecht, 1946)
doceert literatuurwetenschap en
Zuid-Afrika-Studies aan de Radboud
Universiteit Nijmegen; publicaties
over de Duitse letterkunde van de
negentiende eeuw, de DDR, Zwitser-
land en in het bijzonder over: Zuid-
Afrika.

Van de vele gesprekken die ik met de op zaterdag 1 december 2007 overleden dichteres Elisabeth Eybers mocht voeren, heb ik nooit notities gemaakt. Behalve vorig jaar, toen Elisabeth Eybers tegen mij zei: "Humor is die belangrijkste waarmee jy jou kan beskerm". Die zin vond ik zo treffend voor haar gedichten en voor de toon van haar brieven dat ik die heb opgeschreven.

Vanaf haar jeugd in het West-Transvaalse dorp Schweizer-Reneke tot aan haar laatste jaren toen zij haar huis aan de Stadionkade in Amsterdam nauwelijks meer verliet, is Elisabeth Eybers een kwetsbaar mens geweest. Dat blijkt duidelijk uit haar autobiografische schets over het leven als "pastoriedogter" in de pastorie van Schweizer-Reneke waar haar vader, die aan de Vrije Universiteit in Amsterdam theologie had gestudeerd, predikant was. Deze schets verscheen in het verzamelboek *Herinnering se wei. Afrikaanse skrywers oor hulle jeug* uit 1966. Als kind trok Elisabeth Eybers zich graag terug op haar geheime plekje in de pastorietain: "Hier het klimop weelderig gegroei en was die klippe met mos bedek. Agter 'n struik het ek vir my van boomstompe 'n bankie gemaak; in hierdie skuilplek was ek doof vir elke geroep en het niemand my ooit ontdek nie." Het is verleidelijk om een relatie te leggen tussen het zich verstoppertje in de pastorietain en de camouflage van de taal in de vorm van de gedichten. Over een kwetsbaar schoolmeisje schreef zij het verhaal "Die wit sakdoek", dat eerst in *Die Huisgenoot* (21 juni 1940) uitkwam en later in de bundel *Kwartet* (1957) werd opgenomen. Dit is een van de zes verhalen van haar hand die overigens slechts aan enkelen bekend zijn. Diezelfde mate van onbekendheid geldt voor de literaire kritieken die Elisabeth Eybers gedurende de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw schreef. Samen met enkele toespraken van later datum bundelde J. C. Kannemeyer deze teksten onder de titel *Voetpad van Verkenning* in 1978. In het exemplaar dat ik van de dichteres ontving, schreef zij op haar toenmalige adres Van Breestraat 44 de opdracht: "Vir Hans Ester, hierdie jeugsondes opgegrawe deur ander maar inderdyd gepleeg deur Elisabeth Eybers". Een dergelijke manier van zich presenteren was karakteristiek voor Elisabeth Eybers. De onderwerpen van deze kritieken en beschouwingen sluiten nauw aan bij het thema van haar "Skripsie vir Afrikaans

Honneurs” met de titel *Die ontwikkeling van individualisme in die Afrikaanse liriek* die zij in februari 1937 aan de Universiteit van die Witwatersrand indiende. In deze scriptie geeft Elisabeth Eybers in haar beoordeling van de nieuwe generatie dichters in het Afrikaans ook een typering van zichzelf: “As ons ons geroepe voel om ’n etiese oordeel te vel, laat ons dan gerus die kunstenaar sy onmaatskaplikheid verwyf; maar as ons sy werk volgens estetiese maatstaf wil beoordeel, aanvaar ons sy individualistiese aanleg met dankbaarheid omdat dit hom in staat stel om homself te ken en te openbaar, en, insoverre as wat hy intens en eerlik mens is, om sodoende die essensiële Mens, die mens van alle nasies en tye, ’n gestalte te gee deur middel van sy persoonlike belydenis.” Het woord “belydenis” had Elisabeth Eybers al eerder op een prominente plaats gebruikt. Namelijk in de titel *Belydenis in die skemering*, haar in 1936 verschenen debuutbundel. De universitaire leermeester van de dichteres was de schrijver C. M. van den Heever. In zijn voorwoord tot de eerste druk schrijft Van den Heever onder meer het volgende: “En so bring hierdie jong Afrikaanse digteres ’n verrassende bydrae tot ons poësie, want al ontbreek die sekere lyn van die geoefende kunstenaar hier en daar, hoor ons in haar werk die aksent van innerlik gevonde waarheid en, soos by alle egte digters, die gebed van die hart wat vergeefs gesoek het na heling en rus.” In de latere uitgaven van deze bundel binnen de *Versamelde Gedigte* is Van den Heever niet meer te vinden. Literatuurhistorisch gezien is dat jammer, evenals het feit dat Elisabeth Eybers uit *Belydenis in die skemering* slechts een handjevol gedichten goed genoeg vond om in latere verzamelbundels van haar poëzie te worden opgenomen.

Vanuit haar kwetsbaarheid zocht Elisabeth Eybers naar bescherming. De meest solide bescherming vond zij in haar dichterlijke taal. In *Die stil avontuur*, een vroege bundel gedichten uit 1939, gaat de vreugde over het eerste kindje dat zij en haar man Albert Wessels hebben gekregen gepaard met angst over de gevaren van het leven die op dit meisje wachten. Het gedicht “Die eerste nag” begint met het couplet:

Hoe veilig en stil is my kindjie se slaap,
 Die tastende handjies so vreedzaam gevou,
 Die soekende mondjie geslote en soet,
 Die ogies ’n skemering van blank en blou.

Daarna volgen de bedes van de moeder van het kindje. Het zijn, om met Van den Heever te spreken “gebede van die hart”. Verrassend genoeg zijn het echter geen gebeden tot God. De laatste bede luidt:

O duistere Nag, wees goed vir my kind
 Later, wanneer jy haar wakker vind.

Bij alle bedreigingen en geniepigheden van het bestaan is de taal van het gedicht voor Elisabeth Eybers het medium van weerstand. Zij is zich ervan bewust dat ze door geboorte te schenken ook de dood heeft geprolongeerd. Een dergelijke gedachte is slechts te verduren door de balans van het gedicht. In het gedicht krijgen verdriet en pijn een gestalte die een overwinning op de door hen veroorzaakte wanhoop is. Ook als is het woord een kleine voorsprong op de fnuikende aantasting van het broze menselijke lichaam, het is en blijft een voorsprong. Het is een ademtocht die bevochten is op de berusting in het onvermijdelijke levenseinde. Na de emigratie van Elisabeth Eybers naar Nederland in 1961 als gevolg van het overspel van haar echtgenoot krijgt de poëtische taal nog een extra dimensie. De dichteres moet nu haar eigen taal verdedigen tegen het opdringerige Nederlands. Het Afrikaans is haar privé-domein waarvan de territoriale integriteit niet mag worden aangetast. Deze moeizame verhouding tegenover het Nederlands en niet minder tegenover de lastige Nederlanders had tot gevolg dat het dichten voor Elisabeth Eybers na 1961 het karakter van een reddingsboei kreeg. De onhebbelijkheden van Nederland krijgen een plaats binnen een uitermate fijnzinnig spel met haar eigen taal. De bundels *Balans* uit 1962 en *Onderdak* uit 1968 getuigen de strijd met de vreemde wereld. Tot die vreemde wereld behoort ook het weer:

November

Die winter kom my te na,
die mis het te veel verteer,
wat ek met my mee wou dra
het die ewenaar afgekeur.
In nederige skemering
laat die son sy bestaan vermoed,
reëndruppels trommel dis goed,
is gedaan, dit is uitgedoof.
Die wekker wek my, ek sing
en wandel in geloof.

Uit: *Balans*

Het meest representatieve gedicht voor de confrontatie tussen de dichteres en Nederland is het gedicht "Ode aan kontroleur de Laar" uit *Onderdak* waarin de Nederlandse ambtenarij gepersonifieerd wordt in de belastinginspecteur De Laar. Laatstgenoemde stuurt de spreekster met de zin "Soek eers die juiste syfers en kom terug" weer naar huis om haar gegevens op orde te brengen. Dit is een zeer bijzonder gedicht, omdat de dichteres zich opeens realiseert dat de Zuid-Afri-

kanen die tot een andere bevolkingsgroep behoorden dan zij voortdurend in de situatie verkeerden waarin zij door ambtenaren als De Laar op hun nummer werden gezet. Dit lijkt mij een van de eerste gedichten van Elisabeth Eybers waarin de politieke realiteit van het toenmalige Zuid-Afrika aan de orde komt.

Elisabeth Eybers werd geboren in 1915. Zij stierf in 2007. In 1961 kwam zij naar Nederland. Van haar leven bracht zij nagenoeg even veel tijd in Zuid-Afrika door als in Nederland, namelijk 46 jaar. Zelfs wanneer we haar jeugd jaren in Zuid-Afrika hierbij in aanmerking nemen, moeten we concluderen dat Nederland een gunstige uitwerking heeft gehad op de dichtelijke productiviteit van Elisabeth Eybers. Ik voeg eraan toe: Nederland heeft als steen des aanstoots een noodzakelijke dichtelijk-inspirerende functie tijdens haar tweede leven vervuld.

Een frequent opduikend element uit de gedichten uit de Nederlandse jaren van Elisabeth Eybers is het gebruik van het Nederlands binnen de door de gedichten omsloten dialogen met Nederlanders. Ook hier is controleur De Laar te noemen. Ook het eigen kleinkind figureert, Nederland sprekend, in het gedicht "Deesdae" uit de bundel *Dryfsand* (1985). De veranderde context van het Nederlands binnen het gedicht laat de verandering zien. Tijdens de jaren zeventig en tachtig begint de productieve strijd met Nederland in heftigheid af te nemen. Nederland blijkt toch ook beminnelijke kanten te hebben en iets van een thuis te bieden. Maar op een ander vlak vindt er wel een strijd plaats: tegen het verval van het eigen lichaam, tegen de vele kwalen die met het oud worden verbonden zijn. Hier toont Elisabeth Eybers hoe verrukkelijk ironisch zij zichzelf kan beschouwen. Van zelfmedelijden geen spoor. Evenmin van zelfonderschatting. De dichteres weet wat zij waard is en schept tegen alle vergankelijkheid in een dichtelijke vorm die tegen ieder ruig seizoen is opgewassen. De gedichten leiden niet een explosieve triomf maar wel tot een milde glimlach dat het opnieuw is gelukt om een kleine voorsprong op het verval te behouden. En bovendien zien we dat de laatste dichtbundels het vroeger nogal scherp gevoerde gesprek met de ouders opnieuw vorm geven, maar wel veel milder dan vroeger. Ouder wordend, is Elisabeth Eybers naar haar ouders teruggekeerd. De hernomen dialoog met de ouders was een vorm van genoegdoening en zelfonderzoek. Van de gesprekken met Elisabeth Eybers herinner ik me dat zij het liefste praatte over haar jeugd in Schweizer-Reneke. De details van het leven vroeger die zij ter sprake bracht, waren verbluffend. Een uiterlijk teken van de gezochte balans tussen vader en moeder was de tweetaligheid van de bundels die vanaf *Tydverdruf / Pastime* (1996) uitkwamen. Of de balans op den duur naar het Engels zou zijn doorgeslagen, is speculatie, maar niet helemaal van waarheid gespeend.

Elisabeth Eybers heeft door haar vele contacten met vooraanstaande Nederlandse schrijfsters en schrijvers een inspirerende rol gespeeld naar deze collega's toe. Dit brengt mij bij een onderwerp dat in de literatuur over Elisabeth Eybers

nooit besproken is: haar brieven. Gegeven het feit dat zij niet echt een telefoonmens was, laat staan een aanhangster van de e-post, was Elisabeth Eybers aangewezen op de brief als communicatiemedium met diegenen die niet in haar nabijheid verkeerden. Zij moet duizenden brieven hebben geschreven. Deze brieven zouden gerust in de schaduw van haar poëtisch werk mogen blijven, ware het niet dat zij een echt brieftalent was. Uit eigen ervaring kan ik getuigen dat iedere brief van Elisabeth Eybers een zorgvuldig samengesteld en met veel humor gezegend epistolair kunstwerk was. Haar brieven zijn bovendien niet alleen voor de adressaat van belang. Ze bevatten vaak observaties van letterkundige en politieke aard en spreken niet zelden datgene direct uit wat de gedichten via hun eigen code proberen over te dragen. Het zou een mooie taak voor een letterkundig onderzoeker zijn om van de correspondenties die Elisabeth Eybers voerde een inventarisatie te maken die wellicht tot een gepubliceerde keuze uit deze brieven kan leiden.

In dat geval denk ik dat we kunnen zien welke belangrijke rol Elisabeth Eybers binnen het literaire leven van Zuid-Afrika en Nederland en als intermediair tussen beide landen heeft gespeeld.

Het belangrijkste blijft echter dat zij lezers van heel verschillende achtergronden iets duurzaam heeft weten te bieden: genoeg, troost en de verplichting tot nadenken bij het lezen van haar prachtige poëzie.

Joan Hambidge Vier gedigte vir Elisabeth Eybers
(1915–2007)

Sê groete vir Elisabeth Eybers (1915–2007)

Per palanquin, per palindroom,
per sms, per abuis, iets soos
‘n gedig na “poste restante”.
In ‘n somber eindjaar dalk ‘n dizain?
U hande was glo van altyd af onpaar,
tog kon u beelde goed boetseer.
Wie was Kontroleur de Laar?
Hoeveel verse reis ten slotte saam?
Per sms, immer iets soos perdalks,
per palindroom, per palanquin.

Elisabeth Eybers (1915–2007)

In dié omgekeerde teleskoop van verdriet,
registreer u beelde in ‘n sober tussentaal.
voetjie vir voetjie, stadig, langsaamaan
word u ‘n woordimmigrant in eensaamheid.
Hoe tel beelde ‘n mens tog uiteindelik af?
In ‘n brief aan my pos u ongebruikte seëls terug:
kruis of munt? Dalk jin en jang?
U skandeer hierdie proses as éénmalig:
háát gesprekke, palinodes of teensange.
(Verkies dus seëls sonder ‘n posstempel.)
Flink afgerig vir iets soos kil ironie,
word u meester van die pynlike prosodie.

4.12.07

Hierdie gedig is ‘n herdigting van die vers in *Lykdigte* (2000)

Elisabeth Eybers (1915–2007)

U het vér van ons gestaan
in 'n klein liniaalland,
op die Stadionkade, A'dam;
soms vererg, soms verras,
hoe jonges oor die einder
met u kalwers ploeg, ironies.
Só bly u een van ons
(naastenby, naderhand),
al dig u in 'n tussentaal:
immigrant én emigrant
– tegelykertyd, subiet –
opgevang óf gestulp
in 'n versus vir die niet.

Digteres as huisvrou

Vir Elisabeth Eybers

Altyd 'n Mr Delivery Boks teen die muur,
nooit 'n besoeker op die onvanpaste uur.

Agendavolle dae waardeer sy oorvol,
moerig van vergadering na vergadering tol.

Wasgoed wat deur haar Bosch-masjien swaai,
sewe stelle klere plus gymbroeke aan die draai.

Eksamenskrifte, e-posse, verslae op haar lessenaar,
('n Toring van Babel), neffens kritieke wat stof vergaar.

Tussendeur skryf sy gedigte stiekem wyl sy werk,
haastig beweeg van dead-line tot dit wat haar binneste versterk.

O muses, wees haar genadig:
laat haar maar parodies dig!

Ena Jansen

Ena Jansen is hoogleraar Suid-Afrikaanse letterkunde aan die Universiteit van Amsterdam en doseer Moderne Nederlandse letterkunde aan die Vrije Universiteit van Amsterdam. Sy het in 1992 aan die Universiteit van die Witwatersrand gepromoveer op die Amsterdamse bundels van Elisabeth Eybers en is *professorial research fellow* van die Universiteit van Witwatersrand, Johannesburg.

“tintelend oningekring”:

Elisabeth Eybers

26 Februarie 1915 – 1 Desember 2007

Waar begin jy om die digteres te gedenk wie se oeuvre in 1936 begin het toe sy op 21-jarige leeftyd met *Belydenis in die skemering* gedebuteer het en die eerste vrou geword het om 'n bundel gedigte in Afrikaans te publiseer? Dat sy sewentig jaar lank konsekwent uitstekende gedigte sou bly skryf, is 'n verstommende gegewe. Bowendien is die feit dat sy in 'n ander taalgebied, die Nederlandse, ook so geliefd sou wees en alle belangrike literêre pryse sou kry vir haar gedigte wat steeds in Afrikaans geskryf is, is uniek. Sy laat 'n verstommende oeuvre agter. Presies die helfte van haar lewe het sy in Suid-Afrika gewoon en die ander 46 jaar in Amsterdam: 'n lewe as 'n grensfiguur, maar tog in 'n uitsonderlike balans.

Elisabeth Eybers het dit aangedurf om nie slegs verskille tussen Europa en Suid-Afrika wikkend en wegend te beskryf nie, maar om ook die grens tussen lewe en dood skerp onder oë te sien. Dit sou ons nie geweet het as sy nie sulke goeie gedigte oor hierdie verkenningstogte geskryf het nie. Elisabeth Eybers het die ultime grens oorgesteek op 1 Desember. Agtien jaar gelede het sy al 'n gedig getitel “1 Desember”, geskryf, een van die baie min eksak gedateerde gedigte in haar oeuvre. Die slotreël is: “Dan hemelse manna: 'n hoëveldse Julienag.” Suid-Afrika het altyd vir haar 'n soort hemel gebly, die vergestaltung van lig en haar jeug; 'n ruimte en stilte waarna sy altyd verlang het en waarna haar gedigte dikwels oopgewaaier het.

'n Begrafnis is één van die talle grenssituaties wat Eybers op haar ironiese, soms selfs makabere wyse onder oë durf sien het. Een van haar beroemdste Suid-Afrikaanse gedigte heet “Wespark”. Die gedig begin só:

Geagte leser, dié geleentheid
bied hom slegs een keer in 'n leeftyd:
geen waglys en geen woningnood
al is die aanvraag nog so groot.

Vir Eybers het die *geleentheid van 'n leeftyd*, haar eie begrafnis, op 6 Desember 2007 aangebreek. Hoe skerp en ironies het sy nie al vyftig jaar gelede in Johannesburg besef hoe onafwendbaar die dood is nie:

Hier voel die eensames nooit alleen
in die wit broederskap van been,
hier kan die digter sonder skroom
hom blywend toespinnend in sy droom.

In 1994 het sy, nadat sy toe al meer as dertig jaar lank in Amsterdam gewoon het en self byna tagtig jaar oud was, wéér 'n begrafnis-gedig geskryf.

Vreemd

Hoeveel kere het ek nie met jou,
mede-toeskouer, dit bygewoon:
die stoïsynse vertoon
van georganiseerde rou.

En telkens het ek dan daarna
chauvinisties en plegtig verklaar:
wel, in my geboorteland doen
ons dit beter en onverbloem
dis daar nooit so 'n stywe gedoe
en teen trane bestaan geen taboe.

Elisabeth Eybers was op 6 Desember nie meer 'n mede-toeskouer van 'n vertoon van rou nie, maar die sentrale figuur, dié een gedagvaar om te verdwyn, terwyl ons ander voorlopig nog hier is. Troos bied was nooit een van haar sterk eienskappe nie, daarvoor soek sy te meedoënloos na die kern, hou sy geen illusie in stand nie en sien sy elke stekeligheid en mankement skerp onder oë. Van die mees troostende reëls in haar oeuvre is tog in die slot van "Vreemd" te vind:

op een of ander manier [sal]
wat ooit heel was nooit [...] vergaan ...

Laat ons loof wat ons nie kan verstaan.

Hoe ouer Elisabeth Eybers geword het en hoe moeiliker sy die *porseleindun bord* van die lewe vasgehou het, hoe onvermydeliker het die dag van haar eie onherroeplike rus geword, die dag waarop sy van verdere inspanning af mag sien, van houvas ontdaan is, tot 'n akkoord met tekortkoming geraak.

"Donderdagochtend pakt waarskynlik even wat rustiger en vriendelik uit, met een beetje zon. 's Middags volgen weer wind en regenbewolking. Opnieuw word het zacht, rond 11 graden." Dit was die weervoorspelling in *de Volkskrant*

van 4 Desember vir 6 Desember 2007, die dag waarop Elisabeth Eybers om 10 vm in Amsterdam begrawe sou word. 'n Mens het gehoop dat die seremonie sou kon plaasvind sonder dat almal moes probeer skuilgaan onder omdoppende samebre, soos wat tydens die voorafgaande week in Amsterdam die geval was.

Min digters het die weer so intens dopgehou en beskryf as Elisabeth Eybers. Dink byvoorbeeld aan "Meteoreologie" uit die bundel *Nuweling* (1994) waarin "'n Smerige hemel en woedende wind" tien dae lank "die stryd aangebind [het] / teen 'n ploeterende mensekind / kwalik in staat om 'n weerwoord te vind." Tog *het* Elisabeth Eybers baie lank 'n weerwoord gevind, soos in sovele van haar gedigte waarin die wispelturige Nederlandse weer haar telkens verbyster het. 'n Willekeurige maar so gepaste voorbeeld hiervan is 'n gedig uit *Einder* (1977) waarin sy 'n buitelandse metaforiese verband lê tussen die willekeur van seisoene en die lengte van 'n menselewe.

Swymelrym

Eers voorjaar in Februarie
nou weer winter in Maart
die tyd slaan bolmakiesie
en kom nie tot verhaal.

So plotseling onbejaard
en duiselig en dwaas
van ruggelingse voortgaan
kan niks ons nog verbaas.

Uit hierdie werweling
tintelend oningekring
hoe sal ons eendag doodgaan
hoe haal ons daardie paal?

Eybers se poësie is só veelkantig en ryk dat jy met telkens weer 'n ander invalshoek 'n nuwe avontuurlike ontmoeting met haar en haar woordwêreld kan beleef. Jy kan op soek gaan na haar vergestaltungs van vroue van alle leeftye, van twyfelars, moeders en kinders, van geliefdes, van migrante en buitestaanders, jy kan gedigte oor siektes, bome, reise, heimwee, die weer of uitsigte groepeer. Jy kan let op die verhouding tussen Nederland en Suid-Afrika, haar verlange na jeug en ruimte, haar opvattinge oor menslike waardigheid, haar metafore en neologismes, haar dubbelpunte en vraagtekens. Jy kan dink aan die huise waarin sy gewoon het en

aan wat sy vanuit daardie huise waargeneem het, aan haar verkennings van die dood vanuit hierdie posisie. Alles is met alles verweef.

Elisabeth Eybers het haar Van Breestraathuis in Maart 1968 gekoop. In daardie huis betreur sy die dood van 'n geliefde, observeer sy haarself, haar huis, die tuin en die bure, en van ver haar geboorteland. Sy skryf oor die dood van Steve Biko, oor haar mammektomie-operasie en haar sestigste verjaardag. Sy deel lief en leed met 'n nuwe geliefde wat dikwels by haar op besoek kom. Vanaf die bundel *Onderdak* uit 1968 begin sy "tuiskom" in Amsterdam – "sonder om ooit onloënbaar aan te land". Vir iemand soos sy wat in Suid-Afrika gewoon was aan die luukse van 'n huis wat "teen 'n helling staan / met son omring aan elke kant", met genoeg tuin en ruimte daaromheen sodat jy nie gekonfronteer word met huishoudelike aktiwiteite op die erf van bure nie, was die "buurjongen" wat sy "Klaas-Hannes" genoem het, 'n steen des aanstoots, en juis daarom aanleiding tot 'n klassiek-geworde gedig. Ook 'n niksvermoedende buurvrou is een van die talle onvergeetlike karakters (dink ook aan 'kontoleur de Laar') wat Eybers se gedigte bevolk. Haar gedig 'Roeping' gaan oor daardie buurvrou wat 'n eeue-oue Nederlandse ritueel met uitsonderlike gedreweheid daaglik opgevoer het, maar veral gaan dit oor haarself. "Roeping" is dan ook een van die geestigste persiflages op die taak van 'n digter wat jy jou kan indink.

Roeping

Ritme word ook deur ander nagejaag.
Die vrou byvoorbeeld van 'n paar deure verder
hang al haar bont tapyte om die beurt
soggens om tienuur oor die smal balkon,
sy looi hulle uit met 'n soort rietraket
en ongenooïd trakteeer sy 'n stuk straat
op triomfantelike trommelmaat;
geboeide voetgangers wat daarop let
sien nooit die fynste kriesel vuil verstuif.
Saans neig die stofsuier vooroor uit sy stand
wanneer haar man – pantoffels en koerant –
uit elke skuilhoek weer opsy moet skuif
voor die volkome geskandeerde suiwer
koelbloedige geïnspireerde ywer.

Die stipte, fantatiese ywer van die buurvrou met haar matteklopper, 'n soort "riet-raket", het die migrant Eybers geïnspireer tot 'n tydlose Amsterdamse bureklag, tot 'n gedig wat weliswaar lawaai van 'n ander notuleer, maar wat tegelykertyd

haar eie “roeping”, ’n ewe gedrewe najaag van rym, ritme en skandering, op die hak neem, parodieer en relativeer.

In 1979 het sy na ’n paar strate suidwaarts verhuis, na ’n breë en soliede gebou met as adres Stadionkade nommer 17. In hierdie “tweekamer-speelruim” - soos wat sy haar ruim woning op die eerste verdieping van die gebou op die hoek met die Minervalaan beskryf in “Stemming” – trek sy haar terug, “ingeslote en vry”.

Hierdie huis was haar onderkome en toevlugsoord tot aan haar dood. Ook hier is sy uitgedaag tot weerwoord. Soms deur die lawaai van ’n knarsende motorfiets op ’n somersaand onder haar raam, soms deur “’n Rinkeling om na die voordeur te kom” en ’n diep dreunende stem wat aankondig: “*Ik ben van de mot- en houtwormverdelging.*” Magere Hein, soos wat die dood in Nederland genoem word, is duidelik te herken in die figuur met “hooggeknoopte swart jas” en “swart slaprandhoed laag oor die oë getrek”. Sy wys hom die deur, bly baas in haar eie huis, maar wonder “Wanneer klink die gerinkel, waar bly die fantoom?”

Van die feit dat ’n definitiewe verhuising weens haar stygende ouderdom onvermydelik was, was sy steeds meer deurdronge. Die moment van vertrek het sy steeds meer in haar gedigte geantisipeer en betrag. Op die dood het sy gewag, bewus van die noodsaak om fisiek én poëties los te laat. Steeds minder het sy haar woning verlaat. Haar gunstelingplek van waarneming was nou van agter die raam (in Afrikaans sê ons “voor die venster”) en sy het talle pragtige gedigte soos “Dooi”, “Geslaagde dag” en “Afskeid” geskryf vanuit hierdie posisie – die ideale plek vir iemand wat so getipeer word deur ’n “uit en tuis” -houding. “Sodra ’k my veilig agter glas bevind / vergeef ek jou”, skryf sy vir die “vyandelike bitter oostewind” en kan sy kyk “hoe saggies dra / [hy] elke aparte ragfyn donsvlok na // die knekelharde grond om saam te smelt / tot één groot wit weerlegging van geweld.” In “Voor my raam” (*Rymdwang*, 1987), ’n pragtige beskrywing van die eerste lentebolplantjies wat jaarliks op die plantsoen langs die kade en op die Minervalaan blom:

Satynwit, borriegeel en poustertblou:
die krokusse is uit, daar staan hulle nou
– kleurgesorteer, klein bendes bymekaar –
geskaar rondom die rommel van ’n jaar.

Telkens weer het sy van agter haar raam na die wolke gekyk, die bome, die voëls. In “Stemming” is “die ruite / beslaan met ’n wolkestelsel”, sy sien die “sintvitusgebare van bome / wat oggend vir oggend verslonsder / ontsnap uit die woekerende nag.” “Geruisloos sypel die sand ...” In “31 Desember 1980” loop die jaar “haperend dood”: Verveeld, neerslagtig en verkoue staan / ek voor die raam. Die kadewal oorkant / krioel van meeue, en hul dwarrelvlug / versplinter ook die pleistergroue lug”. Enkele jare later word hierdie selfde uitsig beskryf in ’n gedig

wat 'n hoogtepunt in haar oeuvre van meer as agthonderd gedigte is: "Uitsig op die kade". Woorde(loosheid) en grens(loosheid) word op 'n verbysterende en ontroerende wyse oorstyg. Die besef dat die dood die laaste sin van die lewe is, dat die mens juis leef om te sterf, word as 'n onvermydelike proses aanwesig gestel. Die dood kan nie "gemaak" of "gestol" word nie: dit sal gebeur. 'n Skynbaar verstrooide, maar hiper-attente waarnemer betrag die tussengebied van die kade voor haar raam aandagtig. Daar is baie land- én watervoëls: "spreeus, eksters, meeue, eende, kraaie, al / die ywerige dagloners van die wal, / die reier so afgetrokke opgestel". Die voëls word in die gedig voorgestel as vertellers wat die "ek" uitkies as "oor" en as "vertolker" van hulle "taal". Die spreker is "voel-voel" en "versigtig" besig en wil nou slegs deurgeelukkig wees van haar waarneming, 'n passiewe membraan wees in 'n soort osmotiese proses.

Ek mis myself steeds minder. Ek bedoel:
as steeds meer buitedinge my gaan boei
dan sintels van inwendige gevoel
tintel dit of ek selfafstotend groei.

Vermindering neem waarneembaar toe. Ek hoop
om te voldoen aan omgekeerde bloei
en leeg genoeg te loop om vol te loop
met wat vanuit hierbuite binnevloei.

Hoe stip het sy haar omgewing beskou en daaruit telkens weer 'n lewensles, tegelykertyd 'n doodles gehaal. Na 'n leeftyd waarin sy bome in hulle verskillende seisoensgedaantes noukeurig betrag het, skryf sy in "Horison" uit *Tydverdryf* (1996) hoe futiel dit is om jou lot te probeer ontloop "deur jou oë te wend / na die einder ..." Veel eerder moet jy kyk na die boom vlak voor jou raam wat die les vergestalt wat elke sterweling moet leer:

[...] Jou buurman, die boom wat steeds wieg
om dag na dag rustig te groet, kan nie lieg.

Elisabeth Eybers is begrawe onder hoë bome op Zorgvlied, die mooi begraafplaas 'n kilometer of wat ten ooste van die Stadionkade, geleë aan die wesoeer van die Amstelrivier. Dit dateer uit die ekspanniewe einde van die negentiende eeu en is aangelê deur Jan David Zocher en sy seun Louis Paul. Hulle was ook verantwoordelik vir die aanleg van die Vondelpark, die park naby Elisabeth Eybers se Van Breestraathuis waaroor sy waarskynlik haar beroemdste Amsterdamse gedig beskryf het: "Twee kleuters in die Vondelpark". Nes die Vondelpark is Zorgvlied ontwerp in 'n Engelse landskapstyl: sonder strak geometriese vorme en kortgesnoeide heinings, maar met slingerende paadjies, verspreide boomgroepe, ver-

rassende deurkykplekke en met “eene smaakvolle beplanting, om daarmede het schrikbeeld weg te nemen, hetwelk veler vooroordeel nog aan een stille verblijfplaats der doden hechtte”, aldus die Zochers. Elisabeth Eybers was nie bang vir die dood nie. Haar begeerte was om “leeg genoeg te loop om vol te loop met wat vanuit hierbuite binnevloei”, sy wou “grondig vergaan”, “die stilte betrek”, haar blywend toespinnend in ’n droom. Sy laat meer as 800 gedigte na. Ons wat minder begenadig is in die vind van woorde, weet dat sy daarom nie sal vergaan nie. En daar is ons haar dankbaar voor.

Na die stormagtigheid van November sou Elisabeth Eybers waarskynlik van die weervoorspelling vir Donderdag 6 Desember gehou het: “Donderdagochtend pakt waarskynlik even wat rustiger en vriendelik uit, met een beetje zon.” Dat dit lank so sou bly, sou sy nie geglo het nie. Haar laaste verhuising het, soos voorspel, in sorgvrye weersomstandighede begin, maar met tipiese Nederlandse wispelturigheid omgeslaan terwyl die begrafnisgangers na die graf geloop het. Daar was “wind en regenbewolking”, en almal het skuilend onder sambrele na die graf geloop.

Amsterdam, Januarie 2008

Erkenning

Hierdie in memoriam-artikel is ’n samevoeging van die teks wat ek uitgespreek het tydens Elisabeth Eybers se begrafnisdiens op Zorghied, 6 Desember 2007 en van die artikel, “Hoe sal ons eendag doodgaan’ – Elisabeth Eybers” gepubliseer in *Die Burger* (7 Desember 2007).

Bronnelys

- Eybers, Elisabeth. 2004. *Versamelde gedigte*. Amsterdam: Querido; Kaapstad: Human & Rousseau.
- _____. 2005. *Valreep/ Stirrup-cup*. Amsterdam: Querido; Kaapstad: Human & Rousseau.
- Jansen, Ena. 1998 [1996]. *Afstand en verbintenis: Elisabeth Eybers in Amsterdam*. Pretoria: J. L. van Schaik; Amsterdam: Amsterdam University Press.
- _____. 2007a. Elisabeth Eybers 26 Februarie 1915–1 Desember 2007 [huldeblyk].
http://www.litnet.co.za/cgi-bin/giga.cgi?cmd=cause_dir_news_item&cause_id=1270&news_id=29077&cat_id=293 Toegang: 11 Januarie 2008.
- _____. 2007b. Hoe sal ons eendag doodgaan – Elisabeth Eybers. *Die Burger (By)*, 7 Desember 2007,
<http://www.dieburger.com/Stories/Features/By/16.0.3420319962.aspx> Toegang: 11 Januarie 2008.